

EL CANVI SOCIAL COMENÇA AMB LA TRANSFORMACIÓ DE LA IDEA DE DÉU

PROVIDENCIALISME, PRAGMATISME RESIGNAT, NEOLIBERALISME

ANDRÉS PÉREZ BALTODANO

Managua, Nicaragua - Ontario, Canadà

La cultura religiosa dominant a l'Amèrica Llatina es projecta en la cultura política i en la cultura econòmica de la regió, creant una relació d'afinitat electiva entre una tradició cristiana providencialista, una cultura política pragmàtica resignada, i els valors econòmics que justifiquen i legitimen el model neoliberal imperant.

El "providencialisme" és un concepte teològic que expressa una visió de la història dels individus i de les societats com a processos governats i controlats per Déu. L'antropologia, la psicologia social i l'educació popular han mostrat el pes a la regió d'un model providencialista meticulós. L'obra del psicòleg social Ignacio Martín-Baró, per exemple, mostra la tendència del catolicisme providencialista dominant de transformar la *docilitat* en una *virtut religiosa*. En el camp de la pedagogia i l'educació popular, l'obra de Paulo Freire va revelar com la *consciència oprimida* dels i les llatinoamericanes habita en un món màgic on les víctimes de l'explotació interpreten el seu propi patiment com un designi diví. La teologia de l'alliberament també va visibilitzar el providencialisme i el va combatre, desemmascarant l'ordre *establert* –suposadament per la voluntat de Déu– com a veritable *desordre*, pecat social que hem de combatre.

Els estudis sobre el "catolicisme popular, majoritari a l'Amèrica Llatina, també han revelat el paper dominant de la idea d'un Déu providencial que intervé en la història a través d'àngels, sants i forces sobrenaturals per premiar i castigar la humanitat. Finalment, el pentecostalisme i el moviment carismàtic han reforçat el pes del providencialisme meticulós llatinoamericà.

La visió providencialista de Déu indueix els homes i les dones de la regió a acceptar que els seus destins individuals i socials estan determinats per forces alienes a la seva voluntat. Aquesta visió ha contribuït a generar una cultura política que es pot anomenar "pragmàtica-resignada".

El pragmatisme resignat constitueix una manera de percebre la realitat social com una condició històrica determinada per forces alienes al pensament i a l'acció social. Des d'una perspectiva pragmàtica-resignada,

allò políticament desitjable s'ha de subordinar sempre a allò circumstancialment possible. La política, en altres paraules, es concep com la capacitat per ajustar-se a la realitat del poder.

La cultura religiosa providencialista, així com la pobresa i els baixos nivells d'educació que afecten els pobres, promouen conductes passives i fatalistes davant la desigualtat, la corrupció i fins i tot les escomeses de la natura. Seria un error, no obstant, assumir que el pragmatisme resignat no afecta les elits econòmiques llatinoamericanes. El poder i la riquesa d'aquest sector amaguen la seva tendència a acomodar-se a les circumstàncies que defineix el poder del capital global. Gaudeixen dels seus privilegis, però no són capaços d'expandir l'horitzó de la seva realitat. Es pot dir, emprant una expressió de Gabriel García Márquez, que malgrat la seva riquesa, han estat i continuen essent, *inferiors a la seva pròpia sort*.

El pragmatisme resignat llatinoamericà s'assembla a aquells aspectes de la cultura medieval, que empenyien els homes i les dones d'Europa a percebre la història com un procés governat per Déu i la fortuna. La modernitat va implicar el naixement d'una nova cosmovisió que va permetre els europeus assumir el dret i el deure de participar en la construcció de la història.

El providencialisme religiós i pragmatisme resignat dominants a l'Amèrica Llatina, es barregen avui amb els valors del neoliberalisme. El neoliberalisme és un model d'organització social que intensifica la racionalitat instrumental del mercat fins a convertir aquesta racionalitat en l'eix normatiu rector de tota la vida en societat. Els elements normatius bàsics d'aquest model s'han institucionalitzat arreu del món, malgrat l'immens cost social que ha generat i malgrat les crisis que ha patit.

Així doncs, la racionalitat instrumental neoliberal s'ha incorporat al sistema de valors polítics i religiosos llatinoamericans establint relacions d'afinitat electiva que, gairebé sempre, acaben reforçant les pitjors dimensions dels valors del mercat, dels valors religiosos i dels valors polítics que integren l'imaginari col·lectiu dels països llatinoamericans. Així, l'individualisme

exacerbat que promou el capitalisme neoliberal enforteix la tradicional actitud d'indiferència que forma part de la cultura i conducta pragmàtica resignada de les elits llatinoamericanes. Per altra banda, la idea del Déu que ho decideix tot s'ha convertit en una disfressa convenient per ocultar el funcionament de la "mà invisible" del mercat que, amb el seu dit índex, senyala qui menja i qui no menja, qui viu bé i qui es mor en el món globalitzat d'avui.

Transformar la idea de Déu

La transformació de la realitat social llatinoamericana implica el refundament de la seva base religiosa i, més concretament, la superació de la idea providencialista de Déu. Suposa, en altres paraules, abandonar la idea del Déu que ho decideix tot, assumir la responsabilitat que té cada persona de convertir-se en la Providència que defineix el futur i el sentit de la història i de la realitat. Ser cristià, des d'aquesta perspectiva, és imitar l'exemple de Jesús qui es va convertir "en la Providència de Déu" per lluitar per una visió ètica del món i de la història.

Encara més, transcendir el providencialisme implica superar la idea de l'omnipotència de Déu com el centre causal de la història. L'"omnipotència" de Déu, com assenyala Paul Tillich, s'ha d'interpretar com la convicció que ni les estructures socials ni la força de la natura poden impedir el triomf de la idea del bé i de la justícia que va predicar Jesús. Resar, des d'aquesta perspectiva, significa –com assenyala el títol d'un llibre recent– "convertir-se en la resposta a les nostres pròpies oracions". La transformació de la idea de Déu que necessita Amèrica Llatina ha d'evitar dues temptacions: la trampa d'un humanisme cristià idealista basat en imatges i formes platòniques d'allò que significa ser un *bon home* i una *bona dona*, i la trampa d'un humanisme materialista que negui la dimensió transcendent de l'ésser humà. Un humanisme-materialista-cristià pot evitar aquestes dues trampes.

L'*humanisme* expressa la convicció que l'objectiu principal de qualsevol sistema social –l'Estat, el mercat i les institucions socials en general– ha de ser la defensa i promoció de la dignitat humana.

El *materialisme* en l'humanisme-materialista-cristià, per la seva part, no expressa un rebuig a la dimensió espiritual de l'ésser humà. Senzillament representa el principi fenomenològic que estableix que la ment és una ment encarnada en el drama existencial d'homes i dones que comparteixen un temps i un espai

determinat. La intel·ligència, com bé va assenyalar el jesuïta màrtir Ignacio Ellacuría, és sempre una *intel·ligència històrica*, és a dir, situada en un temps i un espai social determinat.

El materialisme proposat rebutja la pretensió idealista que s'expressa en la defensa d'arquetips normatius universals d'organització social que, com la democràcia neoliberal dominant a Amèrica, s'imposen sobre la realitat de la regió, aixafant o ignorant les seves especificitats i prioritats.

El principi materialista proposat, no obstant, no nega la possibilitat ni la necessitat de promoure visions universals i transcendents del bé i del mal, d'allò just i d'allò injust, d'allò moral i d'allò immoral. Aquestes visions s'han de construir des de sota; és a dir, han de ser el resultat de coincidències i projeccions articulades a partir del reconeixement de les múltiples i diverses aspiracions i necessitats materials i espirituals de la humanitat. Des d'aquesta perspectiva, la promesa de justícia implícita en la salvació cristiana, adquireix una rellevància universal només quan el sentit de la justícia que l'orienta respon a les injustícies de cada poble, en l'ordre i amb les prioritats que demanda cada societat.

Finalment, el tercer element, el *cristianisme*, en l'humanisme materialista cristià, expressa el reconeixement que aquesta doctrina funciona com la matriu espiritual i normativa dins de la qual s'ordena el sentit de la realitat llatinoamericana. La superació de la misèria i la pobresa a Amèrica Llatina només es podrà aconseguir dins d'aquesta matriu i a partir d'una avaluació crítica dels codis que l'integren. En aquest sentit, el model d'organització social que aconsegueixi elevar la condició humana dels i les llatinoamericanes serà cristià o no serà.

En síntesi: per subvertir la moralitat social imperant a Amèrica Llatina, és necessari rearticular la idea de Déu. Això suposa la descodificació i reconstrucció dels valors cristians dominants en l'imaginari col·lectiu dels i les llatinoamericanes. No es tracta pas d'eliminar Déu; es tracta de rearticular la nostra visió de la relació entre Déu, la història i la humanitat. Això mateix va fer Moisès. Això mateix va fer Jesús. Ser cristià és continuar la lluita per humanitzar la idea de Déu per gloriificar-lo.